

Делятин 8 розміщений на південно-західному виступі Площі, який зветься Кругляком. Тут крім кількох уламків пластин та відщепів знайдено два короткі скребки на відщепах з овальними вістрями, обробленими дрібною пологою ретушню*.

Загалом палеоліт та мезоліт Делятинщини заслуговує на увагу. Тут виявлено ряд пам'яток, що різняться не лише складом і формами інвентаря, але й величиною виробів, а також розмірами стоянок і розташуванням їх у рельєфі. Наявність стародавніх пам'яток у безпосередньому сусідстві з Карпатами та долиною Пруту, тобто в районі, де здійснювалися контакти з Закарпаттям, має важливе значення для розробки наукових проблем, пов'язаних з вивченням цієї території.

М. Н. КЛАПЧУК

Палеолитические и мезолитические местонахождения близ Делятина

Резюме

Объект исследований автора — восточная часть Надворнянского р-на Ивано-Франковской обл., называемая Делятинщиной. В процессе полевых работ в 1964, 1967 и 1969—1970 гг. здесь открыто 36 археологических памятников, большинство которых датируется палеолитом и мезолитом.

На местонахождениях Делятин 11, Верхний Майдан 2 и Ланчин 5 собраны многочисленные орудия, предположительно мустьерского возраста. Инвентарь местонахождений Верхний Майдан 1, Красная 4 и Делятин 6 датируется ранней порой верхнего палеолита.

Внимания заслуживают стоянки Красная 3, Верхний Майдан 1, Красная 1 и Делятин 6, где собран богатый подъемный материал, аналогичный инвентарю свидерской культуры. Он указывает на один из путей инфильтрации свидерских племен с территории Польши и Белоруссии через Прикарпатье в направлении Черного моря, а, возможно, и дает основание полагать, что Прикарпатье входило в состав той территории, где в верхнем палеолите складывались элементы свидерской культуры.

На мезолитических месторождениях Делятин 9, Делятин 4 и Заречье 2 собраны кремневые изделия, среди которых встречаются спорадические трапещины. Несколько месторождений (Делятин 6, 7, 8, 10 и др.) обладают своеобразным микролитическим инвентарем с господством коротких и круглых скребков позднемезолитического возраста. После того, как на Прикарпатье, западнее Делятинщины, в 1974—1978 гг. открыты дополнительно новые стоянки данного типа, автор считает возможным выделить их в отдельную археологическую культуру.

В. К. ПЯСЕЦЬКИЙ,
Л. Л. ЗАЛІЗНЯК

Неолітичне поселення в гирлі р. Злобич на Житомирщині

Під час розвідки В. К. Пясецького 1971 р. на правому березі р. Злобич, при впадінні її в р. Іршу, за 2 км на південний захід від с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. було відкрито неолітичне поселення. Тут закладено розкоп площею 47 м². 1973 р. В. А. Круц розкопав ще 13 м² поселення. Таким чином, досліджувана площа досягла 60 м².

Поселення займає мис берега річки, що підіймається над її рівнем на 2,5—3 м. Площа мису (50 × 30 м) задернована, а в західній частині розорана. Археологічний матеріал на поселенні залягав у 30-сантиметровому ґрунтовому шарі гумусованого піску. Під ґрунтом виявлено

* Після того, як у 1974—1978 рр. на Прикарпатті виявлено ще кілька місцезнахожень типу Красної 3, на думку автора, назріла потреба виділити їх в окрему культуру, яку від перших стоянок з Площі можна було б назвати площанською.

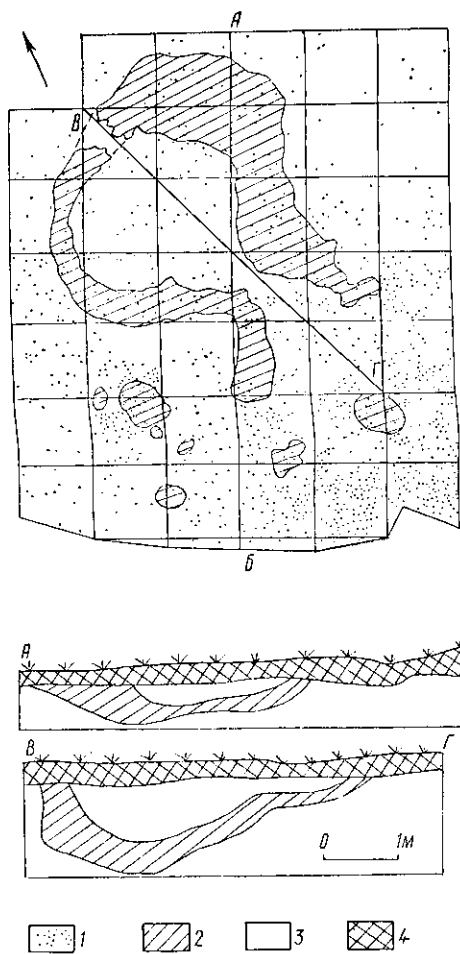

Рис. 1. Гирло р. Злочич. План та розрізи неолітичної землянки:

1 — кремені, 2 — плями гумусованого піску, 3 — стерильний пісок, 4 — ґрунт.

шар жовтого стерильного піску (рис. 1).

У північній та північно-західній частині розкопу досліджено поглиблення овальної форми розміром $3,6 \times 3,4$ м, виявлене в жовтому піску на глибині 1 м. У південній частині при влаштуванні цього заглиблення стародавнім мешканцям довелося частково розібрати верхню, вивітрілу, зону габроанортозиту, який залягає тут зовсім близько від поверхні.

Дно ями та її краї заповнені гумусованим піском, а центральна частина на площі 2×2 м до глибини 0,5 м — стерильним наваяним піском. Оброблений кремень у заглибленні траплявся в гумусованому піску заповнення. У цьому ж шарі в південній частині ями, а також біля неї, виявлено багато жорстви габроанортозиту, викинутої з ями при її влаштуванні. У найглибшій північній частині останньої, певно, було вогнище, бо пісок заповнення тут дуже попелистий. Всі ці дані, очевидно, свідчать про наявність залишків заглибленого житла. Вхід до нього був з півдня.

Крім житла на площі розкопу розчищено ще сім поглиблень овальної форми розміром від $0,6 \times 0,7$ м до $1 \times 1,4$ м. Плями їх простежувались на поверхні жовтого піску, в який вони заглиблювались на 0,1—0,2 м.

Оброблений кремень на площі поселення утворював окремі скупчення. Зокрема, слід відзначити скупчення відщепів і уламків кременю, а також нуклеусів на південний захід від житла. Можливо, тут провадилася первинна обробка сировини та виготовлення знарядь.

Колекція оброблених кременів з поселення у гирлі р. Злочич налічує 554 вироби. Всі вони виготовлені з темно-сірого та жовтого волинського кременю, необроблені уламки якого у великій кількості трапляються на площі поселення. Наявність місцевої сировини, можливо, зумовила певною мірою великі розміри виробів цього комплексу та значну роль у ньому напівфабрикатів і відходів виробництва.

В колекції нуклеусів, що налічує 30 екз., найчисленнішими є одноплосинні (38). Серед них — 16 прямоплосинних конічних (рис. 2, 1, 2, 9) та 10 сплюснених односторонніх зі скошеною площиною (рис. 2, 4, 5). Між цими типами існує проміжний, представлений 12 конічними нуклеусами зі скошеною площиною.

Менш численні нуклеуси двоплосинні (31 екз.). Серед них 13 ко-сплюснених односторонніх або човноподібних (рис. 2, 6, 7, 8). Більшість з них сплюснені (рис. 2, 6, 7). Дев'ять нуклеусів двоплосинні призматичні. Вироби цього типу часто мають одну площину пряму, іншу скошену (рис. 2, 3). S-подібних нуклеусів у колекції п'ять (рис. 2, 10),

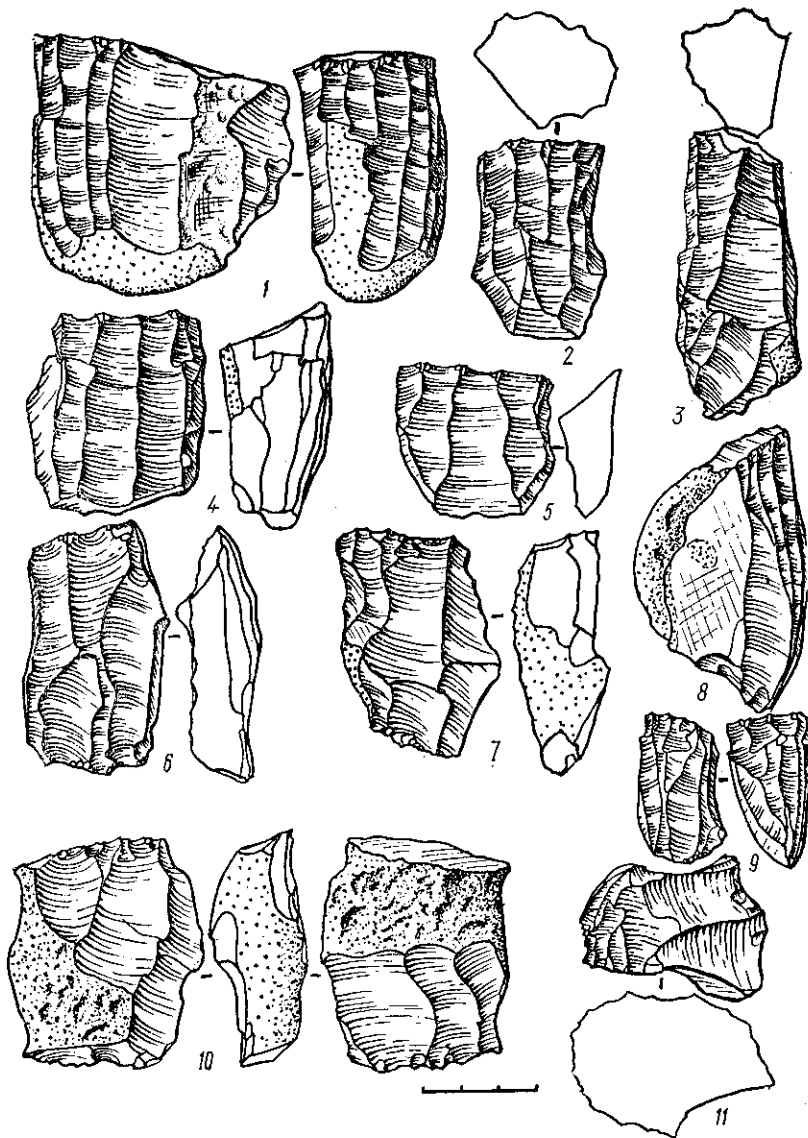

Рис. 2. Крем'яні вироби поселення в гирлі р. Злобич. Нуклеуси.

чотири мають ударні площини, розміщені під кутом 90° одна до одної (рис. 2, 11).

У колекції є також 21 аморфний нуклеус та нуклеусоподібний уламок.

Пластини комплексу великі, неправильних обрисів. За розмірами більшість з них перевищує довжину 5 см і ширину 2 см. Всього налічується 64 цілі пластинки, 68 уламків, 90 перетинів та 105 відщепів кременю.

Різців у колекції 26. Лише два з них виготовлені на масивних реберчастих пластинках (рис. 3, 3). Решта — на відщепках, здебільшого досить масивних і великих за розмірами. Серед простих різців найбільш виразні серії кутових — 7 екз. (рис. 3, 1—3) та бічних виїмчасто ретушованих — 3 (рис. 3, 4, 5). Серединних різців налічується два (рис. 3, 6), бічних прямо- та опуклоретушованих — 3. Серед комбінованих зрять звертають на себе увагу подвійні виїмчасто ретушовані —

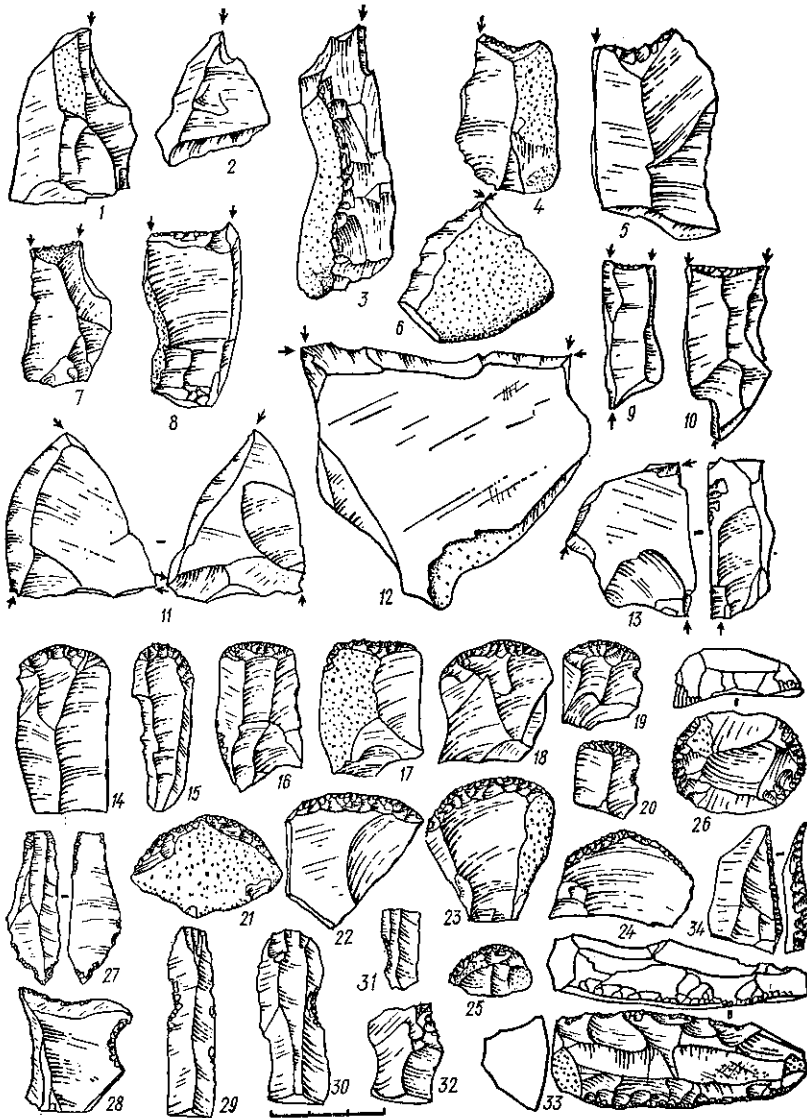

Рис. 3. Крем'яні вироби поселення:

1-13 — різці, 14-26 — скребки, 27 — свердло, 28-31 — пластини та відщеп з виїмками; 32 — проколка, 33 — масивна пластинка з круглою ретушшю; 34 — відщеп з круглою ретушшю.

2 екз. (рис. 3, 7, 8). Цей тип відомий також у комбінації з серединними (рис. 3, 10) та кутовим (рис. 3, 9). Бокових виїмчасто ретушованих різців, комбінованих з кутовими, в колекції 2, кутових потрійних — 2 (рис. 3, 11, 13); крім того, є по 1 екз. серединного подвійного (рис. 3, 12) та кутового подвійного.

Скребачок у комплексі стільки ж, як і різців, — 26. Найчисленніші з них (15 екз.) — на кінці пластинчастих відщепів та коротких пластин (рис. 3, 14-20), 10 — на відщепах. Серед них п'ять становлять окрему серію скребачок на відщепах з широким, але невисоким дугастим краєм* (рис. 3, 21, 22, 24). Є 1 екз. подвійної скребачки (рис. 3, 26), що відрізняється від інших також високим профілем.

* Скребачки цього типу в значній кількості представлені в нижньому горизонті Мостви. Вони досить часто трапляються в мезолітичних та неолітичних комплексах лісової зони Європи і відсутні на півдні.

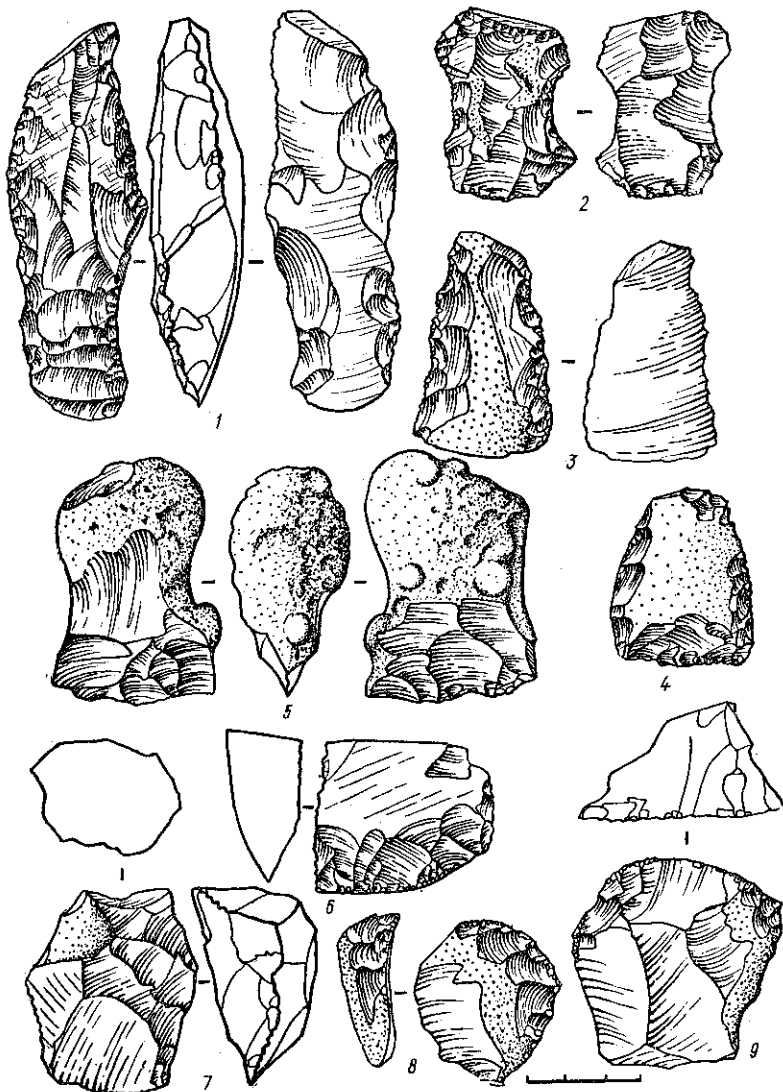

Рис. 4. Крем'яні вироби поселення в гирлі р. Злочич. Макроліти.

Знарядь із виїмками у колекції 20. З них 15 на відщепках і 5 на пластинах та їх уламках (рис. 3, 28—31).

Серед макролітів є одне пікоподібне знаряддя, виготовлене двобічною обробкою з видовженого відщепка. Лезо зі спинки сформоване поперечним сколом (рис. 4, 1).

У комплексі є два вироби, що за формою нагадують сокирки типу транше (рис. 4, 3, 4). Виготовлені вони з первинних відщепів шляхом підтисування з боку спинки довгих сторін. В одному випадку лезо підправлене грубою ретушшю з обох боків (рис. 4, 4). Знаряддя ці досить грубі і недосконалі, а їх леза у профілі асиметричні. Можливо, вони являють собою заготовки тесел.

До згаданих знарядь типологічно примикає сокирка з перехватом, виготовлена з відщепка грубою двобічною обробкою (рис. 4, 2).

Клини представлені 4 екз. (рис. 4, 6, 7). Всі вони мають обух у вигляді площини, що перпендикулярна поздовжній осі знаряддя. Двобічна обробка цих виробів несистематична, груба.

В колекції обробленого кременю з поселення в гирлі р. Злобич є також 4 атипові струги у вигляді знарядь на відщепі з високим скребковим робочим краєм (рис. 4, 8, 9), масивна, тригранна у перетині пластина з крутою ретушшю по довгих боках (рис. 3, 33), свердло на пластині (рис. 3, 27), проколка (рис. 3, 32), трикутний відщеп з одним краєм, притупленим ретушшю (рис. 3, 34), 15 ретушованих відщепів, 15 жовен та 20 уламків кременю.

На площі поселення разом з обробленим кременем виявлено п'ять фрагментів неолітичної кераміки, яка, можливо, з ним пов'язана. Фрагменти тонкостінні, мають рослинну домішку, а також пісок у масі. Подібна кераміка виявлена на поселенні в гирлі р. Гнилоп'ять та поселенні Моства¹. Вона датується раннім етапом дніпро-донецької неолітичної культури.

Знайдено також вісім уламків кераміки з домішкою піску в масі та орнаментом у вигляді відбитків гребінцевого штампа, а також вм'ятин, зроблених розмочаленою паличкою. Колір поверхні черепків жовтогарячий, з внутрішнього боку є розчоси. Цей тип кераміки датується енеолітом і, очевидно, саме з ним пов'язується скребачка на пластинчастому відщепі з ретушшю, яка заходить на довгі краї знаряддя, та досить велика пластина з темного, мабуть, імпортного кременю.

Крім того, тут виявлено 20 фрагментів кераміки епохи бронзи та ранньозалізного віку.

Пошуки аналогій комплексу з поселення в гирлі р. Злобич приводять до групи мезолітичних і неолітичних пам'яток з макролітичним інвентарем на території північної України, Білорусії та більш західних областей Європи. Найближчими аналогіями є матеріали з поселень дніпро-донецької неолітичної культури — хут. Тетерівського в гирлі р. Гнилоп'ять та Мостви (нижній шар).

В. І. Непріна запропонувала таку хронологічну схему цих пам'яток²: найдавнішим є нижній шар хут. Тетерівський, далі йде нижній шар Мостви, верхній хут. Тетерівський і нарешті верхній — Мостви.

Дослідження комплексу виробів з поселення в гирлі р. Злобич і порівняння його з колекціями матеріалів згаданих пам'яток дає можливість відзначити ряд особливостей: значні розміри та масивність всіх типів виробів з поселення від нуклеусів до готових знарядь; виміри цілих пластин всіх згаданих вище комплексів показують, що найбільші за розміром вони у гирлі Злобича, потім — у Мостві і хут. Тетерівський. Можливо, цей показник якоюсь мірою свідчить про більшу архаїчність даного комплексу.

На всіх трьох пам'ятках схожий типологічний набір нуклеусів. Колекція з гирла р. Злобич містить найвиразніші серії одноплосинних конічних (рис. 2, 1, 2, 9), одноплосинних сплоснених зі скошеною площиною (рис. 2, 4, 5) і нарешті двоплосинних однобічних з двома скошеними площинами (рис. 2, 6—8) або човноподібних нуклеусів. Останні були значно поширені у свідерських та післясвідерських пам'ятках Східної Європи. Але тут вже з'являються одноплосинні ортогнатні конічні нуклеуси³. В комплексі з хут. Тетерівський процент човноподібних нуклеусів зменшується, а в колекції з Мостви вони зовсім деградують. Їх місце займають одноплосинні, сплоснені зі скошеною площиною, і найчастіше — конічні прямоплосинні. Мабуть, ця ознака також вказує на більш ранній час поселення в гирлі р. Злобич порівняно з хут. Тетерівський та Моствою.

¹ Непріна В. І. Неолітичні поселення в гирлі р. Гнилоп'ять. — *Археологія*, 1970, т. 24; *Левицький І. Ф.* Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 р. — *АП*, 1952, т. 4, с. 70—77.

² Непріна В. І. Вказ. праця, с. 111.

³ Стоянка Корост на Волині. Матеріали зберігаються у фондах ІА АН УРСР.

Про типологічну спорідненість всіх трьох комплексів свідчить набір скребачок, серед яких знайдено кінцеві на пластинчастих відщеплах та коротких пластинках, на відщеплах, зрідка високої форми, округлі та подвійні. Привертають увагу серії скребачок на відщеплах з широким дугастим, але невисоким робочим краєм типу Моства (рис. 3, 21, 22, 24). В колекції з нижнього шару Мостви їх є близько 40%, а кінцевих на пластинах та пластинчастих атипових відщеплах — 35%. У гирлі р. Злобич знаходилось лише 20% скребачок типу Моства і 60% кінцевих на пластинчастих відщеплах та коротких пластинах. У тетерівських матеріалах останній тип знарядь становить 50% загальної кількості цих виробів. Отже, зростання питомої ваги скребачок на відщеплах, зокрема типу Моства, є показником хронологічним і свідчить знову ж таки про більш ранній час комплексу з гирла р. Злобич.

Серед знарядь з поселення однакова кількість різців і скребачок. У хут. Тетерівський скребачок на 23% більше, ніж різців, а в Мостві — на 88%, тобто в більш молодих комплексах помічається зміна співвідношення різців і скребачок на користь останніх. Загальною рисою всіх трьох пам'яток є виготовлення різців з великих масивних відщепів та рідше з масивних видовжених пластинчастих сколів. Своєрідність колекції різців з гирла р. Злобич полягає в наявності потрійних куттових та подвійних серединних екземплярів на масивних відщеплах (рис. 3, 11—13). Таких типів знарядь немає ні в Тетерівському, ні в Мостві, але вони відомі в інших макролітичних комплексах лісової зони Європи⁴. Відсутні в колекції серединні різці на подовжених масивних пластинах, виразна серія яких є в комплексі Тетерівського.

Генетичний зв'язок всіх трьох комплексів простежується і в серіях макролітичних знарядь. Це стосується траншеподібних виробів, сокирок з перехватом, знарядь типу пік, клинів, стругів, клинчастих, двобічно оброблених сокир. Але всі ці вироби з гирла р. Злобич більш масивні і примітивні, ніж з двох інших поселень, що особливо простежується в серії траншеподібних виробів. Останні з комплексу хут. Тетерівський мініатюрні, двобічно оброблені, з тонко підправленим ретушню лезом. Вони скоріше нагадують ріжучі знаряддя, ніж інструменти деревообробки. Ще більш досконалі і мініатюрні дві траншеподібні сокирки з нижнього горизонту Мостви. В колекції з гирла р. Злобич є лише одна примітивна клинчаста сокира з двобічно обробленим лезом (рис. 4, 5), тоді як в нижньому шарі Мостви знайдено чотири типологічно пізніших двобічно обтесаних і лінзоподібних в перетині сокири.

Характерною особливістю комплексу з гирла р. Злобич є відсутність мікролітів.

Чим обумовлений макролітизм крем'яного інвентаря стоянки в гирлі р. Злобич? Наявність житла на площі пам'ятки свідчить, що вона була стоянкою, а не майстернею. Тому пояснювати макролітизм комплексу специфічністю крем'яного інвентаря пам'ятки як майстерні в даному випадку не можна. На невеликій відстані від неї відомо кілька мікролітичних стоянок (Кропив'янка, Шевченкове, Рудня Озерянська та ін.) *. Розташовані вони також поряд з покладами кременю, але макроліти в їх комплексах або зовсім відсутні, або становлять незначну частину виробів. Як правило, археологічні матеріали лежать тут стратиграфічно нижче, ніж на пам'ятках з макролітичним крем'яним інвентарем. Зміна мезолітичних стоянок з мікролітами неолітичними пам'ятками з макролітичним інвентарем на Волині простежена І. Ф. Левин-

⁴ Gramsch B. Das Mesolithikum in Flachland zwischen Elbe und Oder, Meil I. Potsdam, 1973.

* Розвідка В. К. Пясецького.

цьким при розкопках в уроч. Піщане⁵. Таким чином, макролітичні стоянки Волині пізніші, ніж мікролітичні, і, можливо, мають іншу генетичну підоснову.

Незначні розміри археологічних розкопок на поселенні, нечисленна колекція крем'яних виробів та кераміки не дають права категорично стверджувати, що всі згадані особливості закономірні для комплексу. Але з більшою чи меншою мірою вірогідності можна зробити висновок, що поселення в гирлі р. Злобич належить до волинської групи дніпро-донецьких неолітичних пам'яток. Остання характеризується специфічними макролітичними формами крем'яного інвентаря і тяжіє до мезолітичних та неолітичних культур, території Білорусії та Прибалтики⁶. Таким чином, хронологічна схема неолітичних та енеолітичних пам'яток Волині має зараз такий вигляд: гирло р. Злобич — хут. Тетерівський (нижній шар) — Моства (нижній шар) — хут. Тетерівський (верхній шар) — Моства (верхній шар).

**В. К. ПЯСЕЦКИЙ,
Л. Л. ЗАЛИЗНЯК**

Неолитическое поселение в устье р. Злобич на Житомирщине

Резюме

Статья посвящена публикации открытого и частично раскопанного В. К. Пясецким неолитического поселения с макролитическим кремневым инвентарем в устье р. Злобич на Волини.

Изучение комплекса изделий и сравнение его с аналогичными коллекциями приводит авторов к выводу о том, что, во-первых, памятник принадлежит к числу днепро-донецких поселений Волини с макролитическим кремневым инвентарем, которые в свою очередь тяготеют к памятникам Маглемезе — Артебелле Прибалтики. Во-вторых, публикуемые материалы позволяют дополнить культурно-хронологическую схему днепро-донецких памятников Волини, предложенную В. И. Неприной. В настоящее время эта схема выглядит так: древнейшее из известных поселений — устье Злобича, затем следует нижний слой хут. Тетеревский, Моства, верхний слой Тетеревского, верхний слой Моствы.

Д. Я. ТЕЛЕГІН

Амулети епохи бронзи — раннього заліза з Подніпров'я

Під час розкопок археологічних пам'яток до рук спеціалістів найчастіше потрапляють речі, зв'язані з трудовою діяльністю і побутом стародавнього населення, — знаряддя праці, предмети озброєння, прикраси, залишки глиняного посуду тощо. Значно рідше трапляються знахідки, які допомагають розкрити таємниці духовної культури тогочасного суспільства — вірування, релігійні уявлення, позитивні знання тощо. Особливо мало матеріалів епохи бронзи України. Тому навіть окремі знахідки виробів культового призначення становлять великий науковий інтерес. Однак у нашій спеціальній літературі цьому питанню присвячено поки що всього кілька статей¹.

Нижче йде мова про кілька предметів епохи бронзи — раннього заліза із загадковими знаками і зображеннями, які ми слідом за Ю. М. Захаруком умовно називаємо амулетами.

⁵ *Левицький І. Ф.* Стация у ур. Піщаному біля Народич.— *Антропология*, 1931, т. 4.

⁶ *Непріна В. І.* Вказ. праця, с. 110; *Bronsted J.* Danmarks Oldtit. København, 1938; *Gramsch В.* Op. cit., s. 120—122, 126, 134, 145, etc.

¹ *Захарук Ю. М.* Глиняний амулет из с. Кошиловці.— *СА*, 1960, № 2; *Отроценко В. В.* Элементы изобразительного искусства племен срубной культуры.— *СА*, 1974, № 4, рис. 2.